

Швачко С.О., доктор філол.наук, професор,
зав.кафедри перекладу Сумського
державного університету

ЛІНГВО-КОГНІТИВНА ПОЛІАСПЕКТНІСТЬ КОМУНІКАТИВНИХ ОДИНИЦЬ

У статті розглядаються питання поліаспектності комунікативних одиниць (КО) у руслі сучасних методологічних тенденцій. Дискурсивне вивчення КО препарує осмислення вербально-ситуативного та надситуативного буття лінгвістичних об'єктів.

Ключові слова: комунікативні одиниці, дискурс, текст, концепт, композиція, блок, таксономія.

Shvachko S.O.

LINGUO-COGNITIVE POLYASPECTEDNESS OF COMMUNICATIVE UNITS

The article in question deals with polyaspectedness of communicative units (CU) in terms of actual methodological tendencies. Discourse analysis of CU considers comprehension of verbal-situational and supersituational status of linguistic units under research.

Key words: communicative units, discourse, text, concept, composition, block, taxonomy.

На часі вельми актуальними є питання дискурсології, її об'єктів та методів. Фокусування уваги сучасних лінгвістів на новій парадигмі [8] не означає її дистанціювання від інших діючих тенденцій розпізнання лінгвістичного буття комунікативних одиниць (КО), від вивчення їх синтактики, семантики та прагматики. Дієвими, конгруентними залишаються інтегральні принципи антропоцентризму, динамізму та адаптивності [2]. Поряд з цим КО вивчаються в

умовах їх середовища, режиму, стилю, гіпертекстового оточення. Інгерентними є проблеми вторинного конструювання, концептуалізації та категоризації, надситуативного буття [6], мовленнєво-когнітивної діяльності комунікантів.

Сьогодні лінгвістика надає перевагу текстоцентричному спрямуванню, дискурсивній орієнтації КО. Відсутність загальноживаного тлумачення метазнака «дискурс» свідчить про його значущість, зростаючий інтерес до нього учених [4,5,7,8,9]. Дискурс, як явище, доступний сприйняттю мовної особистості з огляду на її соціальний та лінгвістичний досвід [3]. Дискурс, як і інші феномени, позначений орієнтацією [6]. Пор. орієнтаційна функція (філософія), орієнтаційний рефлекс (фізіологія), орієнтаційна діяльність людини (психологія), орієнтація на місцевості (топографія), концептуальна орієнтація (текстологія), орієнтація у гіпертекстовому середовищі (дискурсологія). Лінгвістичні аспекти КО пізнаються на просторах структурно-мовного, лінгво-когнітивного, мотиваційного та аксіологічного буття. Дискурсивне вивчення КО передбачає їх далеку та близьку орієнтацію (стратегію та тактику) [4]. Відкритість дискурсивних ознак КО є прозорою з огляду на симбіоз мовних потенцій та мовленнєвих маркерів. Дискурс, як широке поняття, обіймає мовну систему, спрямовану на когнітивну діяльність комунікантів.

Об'єктом нашого спостереження є комунікативні одиниці (КО), текстові конструювання, предметом – їх осмислення у руслі сучасних дискурсивних тенденцій. Корпус лінгвістичних спостережень обіймає слова, їх конституенти, словосполучення (вільні та стабільні), тексти, їх блоки, номінативні (НО) та комунікативні одиниці. НО та КО, як семіотичним знакам, притаманні дистинктивні риси синтактики, семантики та прагматики. Зазначені аспекти вивчаються у межах діючого системно-функціонального та лінгво-когнітивного підходів до об'єктів [8]. Актуальним є осмислення КО у ситуативному та надситуативному оточеннях, в умовах міні-, макро- та мегаконтекстів, на текстових та гіпертекстових просторах [6]. Орієнтаційний простір КО позначений вербальною організацією (лексико-граматичною та текстовою),

вивчення якої препарує осмислення їх (КО) тактичного та стратегічного конструювання, інноваційних секондарних утворень [3], перспективних витоків, тенденцій [1]. У корпусі сучасних метазнаків виокремлюються ключові слова: *дискурс, мовлення, соціум*. Породжуються афоризми типу *Немає соціуму поза розумом, Немає розуму поза соціумом, Немає мовлення поза розумом, Немає розуму поза мовленням, Немає мовлення поза особистістю, Немає особистості поза мовленням* [7]. Діяльність людини (пізнавальна, когнітивна) пов'язана з її умінням орієнтуватися у просторі. Перебування у просторі препарується індивідуальним та ситуативним досвідом. Екстеріоризація досвіду «озовніщується» у висловленнях та текстах, які є фокусом пильної уваги дискурсологів. Текстові концепти розгортаються на перетині імплікаційних та експлікаційних аспектів поліфонічних КО. Мова долає думки [5]. Увага до поверхневих та глибинних структур текстів є валідною та актуальною. Когнітивно-комунікативний підхід до КО є комплексним вагомим методологічним доробком сьогодення. Текст - силове поле, в якому здійснюється зв'язок семантичного і формального планів, розгортаються текстові концепти. Поліфонія первинних і вторинних текстів детермінується у дискурсах. Серед здобутків (у парадигмі лінгвістики тексту) особливе місце посідає розпізнання базових, загальних та факультативних категорій, наявність яких слугує критерієм розподілу на стандартні та нестандартні, типові та нетипові тексти [3]. Думка впливає не тільки із семантики слів, але й з типу зв'язків між ними. Пор. *Не семантика, а графіка є сенсом поезії* (Ульріх). Або: Текст - *«образ мира в слове явлений»* (Б.Пастернак).

Категорії тексту вивчаються в дихотомічних представленнях: текст :: таксономія, текст :: дискурс, текст :: композиція, текст :: концепти, текст :: блоки. Текст - це результат авторського бачення світу, ословленого засобами мови. Текст, як ризоматичне явище, погрузається у надситуативне середовище, в дискурс [7]. Тексти мають не тільки лінійну, але й ризоматичну структуру (гроновидну, «гроно винограда»). Зміст тексту - це думка, форма тексту – це

висловлювання, які по-різному представлені в лексемах, реченнях та блоках. Пор. «Причинна» Тараса Шевченка, «Хіба ревуть воли як ясла повні?» Панаса Мирного, «Йдуть дощі...» Михайла Коцюбинського тощо. Когнітивна пам'ять зберігається за звичай в авторській моделі світу, що генерується баченням соціуму певної історичної епохи. Мова - не суб'єкт концептуалізації, а засіб закріплення результатів людської свідомості (М.М.Полножин).

Композиція тексту забезпечує інтеграцію змісту та форми, препарує концептуальне навантаження сюжетних блоків. Об'єднанні темою сюжетні блоки віддзеркалюють позицію адресантів, інтегрують поверхневі та глибинні структури, текстову архітектуру та смисл. Тексти - це джерела для осмислення, розуміння інформації, яке (розуміння) передбачає їх транспозицію в інші форми: переказ, коментування, переклад, компресія, анотація, реферат, резюме тощо [2]. Для адекватного розуміння тексту адресат установлює зв'язки між його блоками, ідентифікує його базові (інформативну, регулятивну) та факультативні (естетичну, кумулятивну) функції.

Сучасні лінгвісти фокусують увагу на осмисленні як текстів, так і блоків. Блок прощання, наприклад, осмислюється як багатовимірне утворення, лінгво-когнітивний феномен. Синтетичний характер зазначеного блоку препарує його призначення (функціонування), омовлення на рівні слів, словосполучень та текстових конструювань. Блок прощання визначається як поліаспектне буття специфічного прагматичного наповнення, як інтеграція вербальних та невербальних знаків, як процес концептуалізації та категоризації [2,5]. Багатовимірність цього феномена корелює з його структуруванням, семантикою та прагматикою. Його дизайн детермінується текстовою ситуацією, гіпертекстовістю та надситуативністю.

Багатофункціональність блоку вбачається в його поліаспектності, в домінантній полімодальності та ввічливості (як ведучого принципу).

Зіставлення концептів з моделлю текстового втілення препарує розуміння оточуючого світу, його індивідуальних картин. Слово *модель* походить від

лат. *modus* „копія, образ”. Термін запозичений із субмови математики, де він позначає заміщення об’єкта А (оригіналу) іншим об’єктом Б (моделлю). Модель – засіб пізнання об’єкта А. Концептуальна модель зберігає думку відкритою для подальших трансформацій, модифікацій та вторинних утворень (перекладів) [2]. Концепти – це ментальні репрезентації дійсності у свідомості людей, що підлягають омовленню, категоризації [7]. Середньовічний П.Абеляр (1079-1142) ідею концепту пов’язував з коментуванням текстів Біблії. Поняття, витягнене з мовлення, вважалось концептом для слухачів, репрезентувало тлумачення. Пор.: лат. *conceptio* „схоплення змісту”. Концепти створюють свого роду культурний шар, є посередником між людиною і світом [2, 8]. У світовій лінгвістиці термін був введений С.О.Аскольдовим (1928 р.) для пояснення семіотичної функції словесного знака – функції заміщення, субституції. Д.С.Лихачов вважав концепт алгебраїчним вираженням значення, яким оперують носії мови. Концептосфера – це простір, сукупність концептів, пов’язаних із знанням і культурним досвідом людей. Лінгвістична природа концепту передбачає його вербалізацію, наявність плану вираження, його значущість для мовного колективу в процесі інформаційного обміну [1]. У моделюванні концептів використовується ономасіологічний, семасіологічний та лінгвоміфопоетичний підходи [8]. Ономасіологічний підхід – від змісту до форми – має місце у контрастивних, порівняльних процедурах. Семасіологічний підхід – від слова до концепту – спрямований на виявлення відмінностей в омовленні концептів. Концепти експлікуються шляхом дефініції (1), встановлення концептуальних ознак (2) центральних та периферійних доменів. Зазначений підхід є реконструкцією моделей картин світу через аналіз наївно-мовних, профанних, секуляризованих, міфопоетичних, етнічних, язичницьких, християнських уявлень про світ – для виявлення етимологічних, історичних шарів та архетипів. Концепт – це генетичний корінь, ембріон смислу. У структуру концепту входить все, що належить поняттю, що робить його фактом культури [5].

Лінгво-культурний підхід до концепту полягає у виявленні мовних засобів його позначення – релевантних слів, словосполучень, паремій, текстів - у моделюванні змісту концепту як глобальної ментальної одиниці через її національну, соціальну, вікову, гендерну та територіальну своєрідність [4]. В архетипній моделі концепт розглядається як гранично узагальнене, чуттєво-образне, сховане в глибинах свідомості. В інваріантній моделі концепт подається як межа узагальнення змісту мовних одиниць. Універсальну (гештальтну) передконцептуальну структуру в картині світу являють собою архетипи та базові концепти, які об'єктивують спільні для всього людства знання [9]. Лінгво-когнітивні процедури включають розширення, узагальнення, конкретизацію, спеціалізацію та модифікацію. Концептуальний аналіз – це логічне продовження традиційного семантичного аналізу. Семантичний аналіз скерований на виявлення мовного значення, концептуальний – на пізнання організації знань про світи [5, 7].

Логічна структура концептів встановлюється на базі лексико-графічних тлумачень, а сублогічна – на базі асоціативних векторів слів. Концептуальний аналіз має два напрямки – від мови до думки з метою реконструювання структури мислення, та від думки до мови – концептуально досліджується мова. Таким чином відбувається чергування семасіологічного та ономасіологічного підходів. Концепти не є ізольованими „атомами” мислення, а розуміються в контексті структур фонових знань. Це – повітря, яким дихають всі, а воно не належить нікому, його форми, архетипи є передконцептуальною структурою людської свідомості [2].

В інноваціях – концепціях чути відголоси минулих проблем, спрацьовує феномен резонансу, а це дозволяє пояснити, унаочнити розірвану в часі спорідненість [4].

Дискурсивне вивчення КО на часі є вельми релевантним та актуальним для розпізнання вербально-ситуативного та надситуативного буття досліджуваних одиниць.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Головня А.В. Лінгвокультурний простір художньої прози Редьярда Кіплінга // Автореф....канд.філол.наук (100204). – ДонНУ, 2008. – 19 с.
2. Кияк Т.Р., Науменко А.М., Огуй О.Д. Теорія і практика перекладу (німецька мова) // Підручник. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 592 с.
3. Кобякова І.К. Креативне конструювання вторинних утворень в англomовному художньому дискурсі // Монографія. – Вінниця: Нова книга, 2007. – 128 с.
4. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. – К.: Знання, 2004. – 326 с.
5. Полюжин М.М. Дискурсивні стратегії та організуючі стереотипні висловлювання в англійській мові // Дискурс іноземної комунікації / Колективна монографія. – Львів: Львівський національний університет ім.І.Франка, 2001. – 295 с.
6. Потапенко С.І. Мовна особистість у просторі медійного дискурсу . – Київ: КНЛУ, 2004. – 360 с.
7. Приходько А.М. Концепти і концептосфери в когнітивно-дискурсивній парадигмі. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
8. Чередниченко О.І. Про мову і переклад – К.: Либідь, 2007. – 248 с.
9. Шевченко И.С. Морозова Е.И. Дискурс как мыслекоммуникативное образование // Вісник Харківського національного університету ім.В.Н.Каразіна - №586 / Лінгвістичні й дидактичні проблеми іншомовної комунікації, 2003. – С.33-38.